

Pińkowski, Józef

Problemy społeczno-gospodarczego rozwoju województwa warszawskiego

Rocznik Mazowiecki 2, 7-32

1969

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

I. R O Z P R A W Y I S T U D I A

JÓZEF PIŃKOWSKI

PROBLEMY SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO ROZWOJU WOJEWÓDZTWA WARSZAWSKIEGO

*Socio-Economic Problems in the Evolution
of Warsaw Voivodeship*

Ziemie znajdujące się w granicach administracyjnych woj. warszawskiego obejmują przeważające obszary historycznego Mazowsza i częściowo Podlasia. Splot różnorodnych czynników złożył się na pewne charakterystyczne dla tej części kraju warunki rozwojowe. W porównaniu z innymi dzielnicami kraju mocniej wystąpiły tu czynniki opóźniające rozwój społeczno-gospodarczy i powodujące widoczne do dziś dysproporcje w podstawowym zagospodarowaniu województwa. Do czynników tych zaliczyć można m. in. — obok dużych zniszczeń majątku trwałego w okresie częstych działań wojennych — politykę zaborców zainteresowanych w utrzymaniu wokół stolicy terenów słabiej rozwijających się, słaby rozwój rynku wewnętrznego na skutek niekorzystnej struktury agrarnej i feudalno-obszarniczych stosunków na wsi, wolniejszy postęp w kompleksowym uprzemysłowieniu, ograniczony brakiem dostatecznie chłonnego rynku wewnętrznego, a także w pewnej mierze warunki środowiska geograficznego, przede wszystkim brak miejscowych surowców naturalnych, poza torfami i gliną dla przemysłu ceramicznego.

W okresie międzywojennym, tj. w latach 1918—1939, nie nastąpiło przyspieszenie rozwoju Mazowsza i Podlasia. W wielu dziedzinach rolnictwa, przemysłu i budownictwa istniała stagnacja w porównaniu do lat przed wybuchem I wojny światowej. W rolnictwie sytuację tę charakteryzowały niskie plony podstawowych ziemiopłodów i słaby stan hodowli. Ilustracją tego stanu rzeczy są zestawienia na s. 8.

Plony podstawowych ziemiopłodów w latach 1934—38 w q/ha

Województwa	pszenica	żyto	jęczmień	owies	ziemniaki	buraki cukrowe
Warszawskie	11,0	10,7	12,6	12,8	126	206
Łódzkie	13,0	11,8	12,4	13,6	129	227
Kieleckie	13,0	11,4	11,8	13,5	130	203
Lubelskie	12,5	11,4	12,2	12,4	136	187
Białostockie	9,0	9,5	9,1	8,7	114	158
Krakowskie	10,0	10,6	9,9	10,9	100	193
Poznańskie	14,8	13,4	15,3	14,4	133	232
Pomorskie	15,7	12,6	16,7	14,5	121	232

Pogłowie zwierząt gospodarskich w sztukach
na 100 ha użytków rolnych w 1938r.

Województwa	bydło	trzoda chlewna	owce	konie
Warszawskie	37,1	31,8	3,3	14,8
Łódzkie	43,7	29,1	7,0	15,1
Kieleckie	47,1	25,8	2,9	16,1
Lubelskie	39,6	38,2	5,0	17,5
Poznańskie	40,9	45,1	5,9	14,5
Pomorskie	37,6	39,8	12,5	14,7

Omawiając powyższe zestawienia należy mieć na uwadze fakt, że przeważającą część ludności województwa stanowiła ludność rolnicza, dla której praca na roli i przychody uzyskiwane ze sprzedaży płodów rolnych i produktów hodowli stanowiły wyłączne źródło utrzymania. Zatem poziom produkcji rolnej określał w decydujący sposób możliwości poprawy warunków bytowych ludności województwa. Według danych spisu ludności z 1931 r. 61% ogółu ludności województwa stanowiła ludność rolnicza. W woj. warszawskim również istniało w okresie międzywojennym tzw. przeludnienie agrarne, które najdotkliwiej odczuwała ludność wsi rejonów słabo uprzemysłowionych i o rozdrobnionej strukturze gospodarstw.

Problem uprzemysłowienia obszarów województwa, co zapewniłoby warunki wszechstronnego rozwoju i poprawy bytu ludności, był szczególnie palący. Warunki społeczno-ustrojowe w okresie międzywojennym nie stanowiły podstaw do stopniowego jego rozwiązywania. Dr Stanisław Misztal w swym studium rozwoju i lokalizacji przemysłu w Warszawskim Okręgu Przemysłowym podaje, iż w 1938 r. zatrudnienie robotników i pracowników w przemyśle w powiatach WOP wynosiło 37 638 osób, a w 1913 r. 34 782 osoby. Wzrost zatrudnienia był więc minimalny. Jeśli wziąć pod uwagę, że powiaty WOP skupiały przeważającą część prze-

mysłu województwa i że warunki rozwojowe były w tym rejonie znacznie korzystniejsze niż na pozostałych obszarach, stwierdzenie faktu niemożliwości podjęcia problemu uprzemysłowienia województwa w okresie międzywojennym znajduje dostateczne uzasadnienie.

W tych warunkach podstawowymi czynnikami aktywizacji województwa poza rolnictwem było rzemiosło i drobny handel. One też stanowiły główny czynnik miastotwórczy, którego wpływ był istotny dla miast małych, ale mógł nie być dostateczny dla rozwoju miast większych. Dlatego też w okresie międzywojennym nie nastąpiły istotne zmiany w bardzo rozdrobnionej miejskiej sieci osiedleńczej w województwie. Odsetek ludności miejskiej w stosunku do ogółu mieszkańców wynosił około 21%. W województwie w 1939 r. były 53 miasta, w tym tylko 4 powyżej 25 tys. mieszkańców. Rozdrobniona sieć osiedleńcza miejska związana była również z niskim poziomem zagospodarowania poszczególnych rejonów województwa w zakresie infrastruktury, niezbędnej dla rozwoju produkcyjnych i usługowych dziedzin gospodarki.

Okres lat wojny i okupacji 1939—1944 przyniósł ogromne zniszczenia i straty. Najdotkliwsze były straty biologiczne, sięgające ponad pół miliona osób. Straty w majątku trwałym wynosiły w kolejnictwie ponad 80%, w przemyśle ok. 35%, w rolnictwie pogłowie zwierząt gospodarskich zmniejszyło się o 40%, ponad 25% budynków zostało zniszczonych. Wysokie straty poniosło szkolnictwo i dobra kulturalne. Pogłębiony przez zniszczenia lat wojny i okupacji hitlerowskiej niski poziom rozwoju gospodarczego stanowił trudną pozycję wyjściową do podjęcia programu wszechstronnych przeobrażeń, które zapewniłyby trwałe przyspieszenie rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów województwa i niezbędne zmiany strukturalne tak w układzie gałęziowym, jak i przestrzennym.

I. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA PRZEMIAN W LATACH 1945—1966

Rozwój społeczno-gospodarczy woj. warszawskiego w latach 1945—1966 dokonywał się pod wpływem głębokich przemian, jakie następowały w wyniku przeprowadzanych reform społeczno-gospodarczych, realizacji zadań socjalistycznej industrializacji, tworzenia nowej bazy materialno-technicznej rolnictwa, burzliwego rozwoju powszechnej oświaty i kultury, stałej poprawy warunków bytowych ludności, walki o stale rosnący dochód narodowy i stosowanie sprawiedliwych społecznie zasad jego podziału. W ustalonych przez politykę państwa ludowego ramach możliwe się stało podjęcie działań zmierzających do sformułowania zasad polityki regionalnej, mających na celu określenie kierunków rozwojo-

wych regionu warszawskiego, opartych na znajomości jego charakterystycznych potrzeb i możliwości.

Podstawowe tezy kierunków rozwojowych, sformułowane przez władze terenowe, znalazły wyraz w uchwałach wojewódzkich konferencji Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, uchwałach Wojewódzkiej Rady Narodowej i w programach wyborczych Wojewódzkiego Komitetu Frontu Jedności Narodu. Zmierzały one przede wszystkim do:

- zapewnienia regionowi możliwie wysokiego tempa rozwoju społeczno-gospodarczego, sprzyjającego wyrównywaniu narosłych historycznie, a nie uzasadnionych obecnymi warunkami wielu dysproporcji dzielących województwo od innych rejonów kraju,

- pogłębiania integracji społeczno-gospodarczej obszarów województwa przy równoczesnym dążeniu do ożywienia gospodarczego jego podregionów najslabiej dotychczas zagospodarowanych,

- porządkowania rozlicznych związków pomiędzy województwem a stolicą kraju Warszawą w celu zapewnienia warunków harmonijnego rozwoju całego regionu warszawskiego.

A) **Tempo rozwoju.** Problem możliwie szybkiego tempa rozwojowego jest zasadniczy, jeśli się zważy niski poziom zagospodarowania podstawowego obszarów województwa i jego (w porównaniu z liczbą ludności) niski udział w wytwarzaniu dochodu narodowego. W latach 1945—1965 tempo rozwoju woj. warszawskiego było szybsze od średniego dla kraju. Świadczy o tym dynamika inwestycji, wzrost zatrudnienia w gospodarce uspołecznionej i wzrost udziału województwa w produkcji przemysłowej kraju.

Nakłady inwestycyjne w gospodarce uspołecznionej po okresie odbudowy, a więc w latach 1950—1965, wyniosły łącznie wg cen z 1961 r. 65 947 mln zł i stanowiły 5,4% globalnych nakładów inwestycyjnych kraju w tym czasie. Nakłady w 1965 r. były ponad 5,5-krotnie wyższe w porównaniu do roku 1950, gdy tymczasem w kraju wzrost inwestycji w tym okresie wyrażał się wskaźnikiem 364,3%. W rezultacie poważnie wzrósł majątek trwały, znajdujący się w posiadaniu jednostek gospodarki uspołecznionej. W warunkach istniejących w województwie oznaczało to zarówno znaczne wzmocnienie czynników aktywizujących, jak i umocnienie gospodarki socjalistycznej w ogóle, z uwagi na jego rolniczy charakter i dominację gospodarki indywidualnej. Nakłady sektora nie uspołecznionego w tym okresie należy szacować na poziomie 16—18% nakładów globalnych. Wzrost inwestycji był w znacznej mierze tym czynnikiem, który pozwalał tworzyć nowe miejsca pracy, powiększać stan zatrudnienia w gospodarce uspołecznionej oraz intensyfikować procesy produkcyjne. Był on też oczywiście istotnym czynnikiem poprawy warun-

ków bytowych ludności. Dynamikę zatrudnienia w gospodarce uspołecznionej województwa w porównaniu z krajem ilustrują poniższe dane:

Wyszczególnienie	rok		wskaźnik wzrostu 1965/1950
	1950	1965	
Zatrudnienie ogółem w tys. osób			
a) Polska	4763	8301,0	174,3
b) województwo	179	359,9	260,4
Udział woj. w zatrudn. w gospodarce uspoł. ogółem w %	3,8	4,2	—
Zatrudn. w przemyśle ogółem w tys. osób			
a) Polska	1939	3447,4	177,8
b) województwo	60	136,9	227,8
Udział woj. w zatrudnieniu w przemyśle	3,1	3,5	—

Szybko zwiększające się zatrudnienie w gospodarce uspołecznionej przyczyniło się do istotnych zmian struktury społecznej. Wykładnikiem najbardziej ogólnym tych zmian jest malejący udział ludności rolniczej i szybkie zwiększenie się liczby ludności utrzymującej się z pracy w zawodach pozarolniczych. W okresie lat 1931—1950 odsetek ludności rolniczej, dla którego praca w rolnictwie stanowiła główne źródło utrzymania, wynosił około 61⁰/. W następnym dziesięcioleciu udział ten zmniejszył się o 9⁰/, do 52,6⁰/, a w okresie do 1965 roku — do poziomu 47,3⁰/.

Zmiany w dziedzinie zatrudnienia odzwierciedlały postępujący proces przekształcania się struktury społeczno-gospodarczej regionu z typowo rolniczego na rolniczo-przemysłowy i później przemysłowo-rolniczy. Zwiększał się też stopniowo udział województwa w produkcji przemysłowej kraju. Udział ten wynosił w 1950 r. — 2,8⁰/, w 1955 r. — 2,9⁰/, w 1960 r. — 3,1⁰/, a w 1965 r. — 4⁰/. Było to możliwe dlatego, że w latach 1950—1965 produkcja przemysłowa województwa zwiększyła się ponad 7-krotnie, gdy w kraju zwiększyła się tylko nieco ponad 5-krotnie. Zapewnienie szybkiego tempa rozwoju społeczno-gospodarczego województwa w pierwszym dwudziestolecu Polski Ludowej pozwoliło zmniejszyć w pewnym stopniu dystans dzielący je od innych rejonów kraju w wielu dziedzinach. Narosłe historycznie dysproporcje nie mogły być jednak wyrównane w stosunkowo krótkim czasie. Dlatego problem tempa rozwoju regionu należy nadal do najważniejszych.

B) **Rozwój podregionów.** Województwo warszawskie jest obszarem o znacznym zróżnicowaniu warunków produkcyjnych i poziomu zagospodarowania poszczególnych jego obszarów. Istnieją znaczne wewnętrzne dysproporcje, które w obecnych warunkach ustrojowych i przy rosnących możliwościach, jakimi dysponuje gospodarka kraju, powinny być stopniowo eliminowane i ograniczane do poziomu mającego

uzasadnienie w odrębnościach istniejących warunków środowiska geograficznego i społeczno-produkcyjnych.

Przy takim założeniu wiele uwagi wymaga analiza rozwoju gospodarczego poszczególnych rejonów województwa oraz ustalenie obiektywnych kryteriów podziału wewnętrznego obszarów województwa na terytorialne kompleksy produkcyjno-konsumpcyjne o charakterze podregionów w celu bliższego określenia kierunków rozwojowych każdego z nich i w celu uwzględnienia tych kryteriów w pracach planistycznych, które miałyby na celu zabezpieczenie środków niezbędnych do realizacji planów rozwojowych. Problem „wewnętrznej regionalizacji” obszarów województwa był w związku z tym przedmiotem wielu badań, co znalazło odzwierciedlenie w istniejących na ten temat publikacjach.

Poza strefą podmiejską pozostałe obszary województwa zostały uznane za wymagające aktywizacji gospodarczej przez intensywny rozwój zarówno produkcyjnych, jak i usługowych działów gospodarki. Zasadniczy dla aktywizacji gospodarczej tych rejonów jest problem uprzemysłowienia, rozwoju miast, tworzenia infrastruktury niezbędnej dla ich przyszłego wszechstronnego rozwoju i integracji w ramach regionu warszawskiego.

Mirosława Opałło, dokonując analizy rozwoju obszarów o najniższym poziomie rozwoju w Polsce na podstawie przyjętych kryteriów syntetycznych (dla scharakteryzowania dziedzin produkcji — zatrudnienie w przemyśle na 1000 mieszkańców, ludność utrzymująca się z pracy w rolnictwie na 100 ha użytków rolnych oraz pogłowie bydła na 100 ha użytków rolnych, a dla scharakteryzowania zainwestowania w zakresie infrastruktury — drogi o nawierzchni twardej w km na 100 km² i łóżka w szpitalach na 10 tys. osób), ustaliła, że w 1950 r. do powiatów o najniższym poziomie rozwoju gospodarczego w Polsce należało zaliczyć 129. W tym było 21 powiatów z woj. warszawskiego na 28 ogółem. Znalazły się wśród nich wszystkie powiaty podregionu podlaskiego, a mianowicie siedlecki, łosicki, sokołowski i węgrowski oraz rejonu kurpiowskiego — ostrołęcki, ostrowsko-mazowiecki, przasnyski, pułtuski, makowski i wyszkowski.

Po 15 latach, tj. w 1965 r., obraz ten uległ istotnej zmianie. Liczba powiatów o najniższym poziomie rozwoju gospodarczego w kraju zmniejszyła się do 53, w tym w woj. warszawskim do 10, a wśród nich 3 z rejonu podlaskiego, 2 z kurpiowskiego, 2 z płocko-ciechanowskiego, zaś 3 stanowiły obrzeżne tereny rejonu podstołecznego.

Lokalizacja szeregu zakładów przemysłowych, zwłaszcza w głównych miastach podregionów, zapoczątkowała proces formowania się ośrodków przemysłowych na obszarze województwa poza Warszawskim Okręgiem Przemysłowym. Duży ośrodek przemysłowy powstał w Płocku w wyniku

budowy Mazowieckich Zakładów Rafineryjnych i Petrochemicznych oraz budowy i rozbudowy innych obiektów przemysłowych. W Płocku było w 1965 r. około 16 tys. zatrudnionych w przemyśle. Dalszy rozwój Płocka będzie oddziaływał na postęp gospodarczy w przyległych obszarach regionu płockiego. Poważnie zostały wzmocnione funkcje przemysłowe i oddziaływanie miast stanowiących projektowane centra podregionów, a więc poza Płockiem — Ostrołęki, Siedlec, Ciechanowa.

C) **Warszawa i województwo.** Rozwój regionu warszawskiego w latach 1945—1966 dokonywał się nadal pod przemożnym wpływem koncentracji terytorialnej różnych dziedzin wytwórczości w Warszawie i częściowo jej strefy podmiejskiej. Obszar Warszawy i jej strefy podmiejskiej, określanej łącznie mianem Warszawskiego Zespołu Miejskiego, zamieszkiwała w 1965 r. więcej niż połowa całej ludności regionu warszawskiego, tj. Warszawy i woj. warszawskiego. Na Warszawski Zespół Miejski przypadało ponad 80% ludności miejskiej całego regionu i blisko 80% ogółu zatrudnionych w przemyśle. Dynamika zatrudnienia ogółem w gospodarce uspołecznionej w latach 1950—1965 na obszarach poza Warszawskim Zespołem Miejskim była najwyższa. Wyrażała się ona wskaźnikiem 192% wobec analogicznego wskaźnika dla całego regionu wynoszącego 175,7 i dla WZM 171,4%. Dawała tu znać o sobie tendencja zmierzająca do przyspieszenia rozwoju najsłabiej dotychczas rozwijających się rejonów województwa. W sumie jednak dominowały tendencje do koncentracji terytorialnej produkcji i w ślad za tym ludności na obszarze Warszawskiego Zespołu Miejskiego, co powodowało szybkie powiększanie się tej aglomeracji.

Ilustracją tej sytuacji i wzajemnych relacji rozwojowych w odniesieniu do Warszawy i województwa w latach 1950—1965 jest zestawienie na s. 14.

Przytoczone zestawienie wykazuje wyraźnie, że dominujące były jednostronne ruchy migracyjne z obrzeży województwa do jego centralnej części, którą stanowiła wielka aglomeracja Warszawskiego Zespołu Miejskiego. Taki rozwój sytuacji, określonej warunkami odbudowy Warszawy w pierwszych latach powojennych, a później powodowanej korzyściami osiąganymi przez przedsiębiorstwa i ludność w wyniku lokalizacji i osiedlania się na obszarze aglomeracji, miał również swoje ujemne strony. Do nich należałoby zaliczyć trudności komunalne w stolicy i strefie podmiejskiej, narastające przy dużym napływie ludności, wzrost uciążliwych dla ludności dojazdów do pracy w Warszawie, w znacznej części z dalekich odległości, oraz mniejsze możliwości aktywizacji gospodarczej wielu terenów województwa.

W celu przeciwdziałania dalszemu nadmiernemu narastaniu procesów koncentracji terytorialnej produkcji w Warszawie i WZM od 1965 r.

Wyszczególnienie	rok		wskaźniki wzrostu 1965 1950	udział początkowy w stosunku do regionu		
	1950	1965		1950	1965	
	1	2	3	4	5	6
1	Ludność ogółem w tys.					
a)	region	2846	3706	130,2	100	100
b)	Warszawa	804	1253	155,8	28,2	33,8
c)	strefa podmiejska	400	625	156,2	14,0	16,4
d)	WZM (b+c)	1204	1878	156,0	42,3	50,7
e)	pozostałe obszary woj. (a—d)	1642	1288	111,3	57,7	49,3
2	Ludność miejska w tys.					
a)	region	1324	2052	155,0	100	100
b)	Warszawa	804	1253	155,8	60,7	61,0
c)	strefa podmiejska	220	385	175,0	16,6	18,8
d)	WZM (b+c)	1024	1638	160,0	77,3	79,8
e)	pozostałe obszary woj. (a—d)	300	414	138,0	22,6	20,2
3	Zatrudnienie w gosp. uspoł. w tys.					
a)	region	590	1037	175,7	100	100
b)	Warszawa	420	677	161,2	71,2	65,3
c)	strefa podmiejska	45	120	206,7	7,6	11,6
d)	WZM (b+c)	465	797	171,4	78,8	76,8
e)	pozostałe obszary woj. (a—d)	125	240	192,0	21,2	23,1
4	Zatrudnienie w przemyśle w tys.					
a)	region	135	340	251,8	100	100
b)	Warszawa	70	211	301,4	51,8	62,0
c)	strefa podmiejska	25	56	224,0	18,5	16,5
d)	WZM (b+c)	95	267	281,0	70,3	78,5
e)	pozostałe obszary woj. (a—d)	40	73	182,5	29,6	21,5

rozwinęto prace nad deglomeracją Warszawy. Z wielu kierunków prac podjętych w związku z przedsięwzięciami deglomeracyjnymi duże znaczenie dla rozwoju województwa miały decyzje o przesunięciu niektórych rodzajów produkcji i usług oraz zakładów pracy na tereny wymagające aktywizacji gospodarczej, znajdujące się poza Warszawskim Zespołem Miejskim, objęcie zasadami deglomeracji biernej Warszawy i jej strefy podmiejskiej, co powinno zahamować lokalizowanie tu nowych obiektów produkcyjnych, nie związanych z miejscowymi potrzebami, oraz przedsięwzięcia zmierzające do ograniczenia nieuzasadnionego napływu ludności do Warszawskiego Zespołu Miejskiego.

Okres planu 5-letniego 1966—1970, który przewiduje dla województwa nakłady inwestycyjne w gospodarce społecznej w wysokości około 43 mln zł i dalszy wzrost udziału województwa w produkcji przemysłowej kraju do poziomu 4,7%, przyniesie dalsze, zasadnicze korekty struktury przemysłowej. Stwarza on w połączeniu z przedsięwzięciami deglomeracyjnymi warunki do znacznego nasilenia procesów aktywizacji gospodarczej we wszystkich podregionach województwa, aktywizacji miast oraz do stopniowego tworzenia infrastruktury, która umożliwi w przyszłości szerszy znacznie zakres inicjatyw gospodarczych i społeczno-kulturalnych. Duże znaczenie dla rozwoju województwa ma nasilający się proces intensyfikacji produkcji rolnej zabezpieczany szybko rosnącymi nakładami i dostawami środków produkcji rolnej.

II. ROZWÓJ DZIEDZIN ŻYCIA SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO

A) Rolnictwo. Procesy przemian społeczno-gospodarczych w Polsce Ludowej zapoczątkowane zostały reformą rolną. Rozdzielono wówczas 261,5 tys. ha ziemi między 71,3 tys. rodzin chłopskich. W wyniku postępującego procesu rozwoju kraju i jego uprzemysłowienia rolnictwo uwolnione zostało od przeważającej części „zbędnych” rąk do pracy i nastąpił konieczny odpływ ludności wiejskiej regionu do miast i do innych rejonów kraju. Równocześnie szybko wzrosło zapotrzebowanie rynku wewnętrznego na produkty rolno-spożywcze, co stało się impulsem do zmian w kierunkach produkcji rolnej i do jej stopniowej intensyfikacji.

Potrzeby gospodarcze spowodowały, iż szczególnie szybko powiększała się produkcja zwierzęca, opierająca się — niestety — częściowo na rosnących dostawach zboża i pasz, nie rekompensowanych odpowiednim zwiększeniem własnej produkcji zbożowej i zwiększoną podażą zbóż przeznaczonych na sprzedaż. W 1965 r. udział województwa w ogólnokrajowym skupie żywca rzeźnego wynosił 11,8%, mleka 12,7%, warzyw 28%, owoców 32,8% i ziemniaków 10%. Natomiast udział ten w skupie zbóż wynosił zaledwie 7,3%.

O wzroście intensyfikacji rolnictwa świadczą również zmiany w strukturze zasiewów i wzrost plonów. Przesunięcia w strukturze zasiewów zmierzały do zwiększenia powierzchni uprawy roślin przemysłowych, roślin pastewnych, głównie lucerny i koniczyny, oraz warzyw. W 1965 r. powierzchnia uprawy zbóż zajmowała około 55,4%, ziemniaków 21,2%, roślin pastewnych 15,5%, roślin przemysłowych 5,6%, a warzyw 1,3%. Przeciętne plony zbóż w pięcioleciu 1961—1965 osiągnęły poziom 16,1 q/ha i były wyższe od okresu przedwojennego o 43%, plony pszeni-

cy w tym czasie wynosiły 18 q/ha, ziemniaków 150 q/ha, a buraków cukrowych średnio 254 q/ha. O wiele bardziej intensywny był rozwój produkcji zwierzęcej. Pogłowie trzody chlewnej zwiększyło się do stanu 82 sztuki, a pogłowie bydła do poziomu 43,3 sztuki na 100 ha użytków rolnych.

W okresie następnego planu 5-letniego, tj. na lata 1966—1970, przyjęto założenia zmierzające do zmiany niekorzystnych proporcji pomiędzy rozwojem produkcji roślinnej i zwierzęcej przez zapewnienie warunków do powiększenia plonów podstawowych ziemiopłodów, a przez to poprawienia niekorzystnego bilansu zbożowo-paszowego. Warunki te stwarza rosące zużycie nawozów mineralnych, poprawa gospodarki nasiennej, powszechne stosowanie środków ochrony roślin, rozwój masowej oświaty rolniczej oraz inne przedsięwzięcia. Zużycie nawozów sztucznych w przeliczeniu na czysty składnik na 1 ha użytków rolnych w roku gospodarczym 1954/55 wyniosło 24,5 kg, w 10 lat później 47,5 kg, a już w roku 1966/67 zwiększyło się do ok. 64 kg. Przewiduje się osiągnięcie w 1970 r. poziomu nawożenia rzędu 110—120 kg na 1 ha użytków rolnych.

Istotnym czynnikiem postępu w produkcji rolnej stają się rosące rozmiary melioracji. Obszar zmeliorowanych gruntów rolnych zwiększył się do końca 1965 r. do 215,3 tys. ha, a łąk i pastwisk do 171,7 tys. ha. Jednak potrzeby w zakresie melioracji zaspokojone zostały na gruntach ornych w tym czasie w granicach niewiele przekraczających 40%, a na użytkach zielonych 50%. W latach 1966/70 przewiduje się zmeliorowanie dalszych ok. 130 tys. użytków rolnych, w większości gruntów ornych.

W dziedzinie produkcji zwierzęcej przyjęte założenia przewidują dążenie do stabilizacji wysokiego stanu pogłowia trzody chlewnej przy znacznej intensyfikacji tuczu, a tym samym i produkcji mięsa wieprzowego, oraz zapewnienie szybkiego postępu ilościowego i jakościowego w hodowli bydła tak mlecznego, jak i rzeźnego.

Stosownie do bieżących i przyszłych zadań rozwoju rolnictwa, a także poprawy warunków bytowych ludności wiejskiej podejmowane są środki mające na celu rozbudowę sieci usługowej, zelektryfikowanie wsi, rozwój mechanizacji rolnictwa i budownictwa wiejskiego. W 1965 r. liczba zelektryfikowanych zagród wiejskich osiągnęła 70,5% ogólnej ich liczby, co godne jest podkreślenia, gdyż przed wojną zaledwie 2% gospodarstw miało możliwość korzystania z energii elektrycznej. W latach 1966/70 przewiduje się zelektryfikowanie dalszych ok. 70 tys. zagród. O postępie w dziedzinie mechanizacji w omawianym okresie świadczy fakt zwiększenia się ilości traktorów do 8340 sztuk w 1965 r.

Wraz z rozbudową bazy materialno-technicznej rolnictwa wzrasta społeczno-gospodarcza aktywność ludności wiejskiej, rozszerza się i umacnia samorząd chłopski, kółka rolnicze, organizacje spółdzielczości rolni-

czej, państwowe gospodarstwa rolne i spółdzielnie produkcyjne. Coraz lepsze podstawy do działalności kółek rolniczych stwarza utworzony w 1959 r. Fundusz Rozwoju Rolnictwa. W latach do 1965 r. wydano z tego funduszu na inwestycje 1080 mln zł.

B) *Przemysł*. W warunkach woj. warszawskiego, gdzie istnieją rozległe obszary wymagające aktywizacji gospodarczej, a równocześnie przy braku miejscowych surowców mineralnych proces uprzemysłowienia opiera się głównie na możliwościach wykorzystania zasobów siły roboczej, surowców rolnych oraz innych czynników sprzyjających lokalizacji przemysłu, wykorzystano te czynniki i doprowadzono do szybkiego wzrostu produkcji przemysłowej do poziomu 29 mld zł w 1965 r. W latach 1966/70 przewiduje się dalsze zwiększenie globalnej produkcji przemysłowej do wartości około 48 mld zł.

Rozbudowano i zmodernizowano ważne dla gospodarki narodowej zakłady produkcyjne, jak np. Zakłady Mechaniczne „Ursus”, Zakłady 1 Maja w Pruszkowie, Fabrykę Urządzeń Dźwigowych w Mińsku, Zakłady Chemiczne w Chodakowie i Boryszewie i wiele innych. Podjęto budowę wielu nowych obiektów, niekiedy o tak zasadniczym znaczeniu dla gospodarki kraju, jak np. Mazowieckie Zakłady Rafineryjne i Petrochemiczne w Płocku. Duże znaczenie dla aktywizacji gospodarczej województwa miała również budowa Ostrołęckiej Fabryki Celulozy i Papieru, Fabryki Mebli w Wyszkanie, Zakładów Lamp Oscyloskopowych w Iwicznej, Zakładów Dziewiarskich w Siedlcach i Zakładów Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego w Górze Kalwarii, Tarczynie i Płocku, Zakładów Mleczarskich w Mławie, Kosowie Lackim, Ostrołęce, Sokołowie Podlaskim i Chorzelach, Zakładów Przemysłu Terenowego i Spółdzielczości Pracy w Mławie, Mińsku Mazowieckim, Płońsku, Siedlcach oraz innych obiektów. Zapoczątkowany więc został trwały proces stopniowego uprzemysławiania poszczególnych obszarów województwa, którego dalszy istotny rozwój zapewnia plan 5-letni na lata 1966/70.

Analiza zmian struktury gałęziowej przemysłu wykazuje, że kierunki jego rozwoju w zasadzie uwzględniały charakterystyczne dla województwa potrzeby i możliwości. W ogólnym przyroście zatrudnienia w przemyśle w latach 1949/1965 największy udział miały przemysły: maszynowy, elektrotechniczny i metalowy, łącznie 25,5%, następnie przemysł spożywczy, ok. 16%, przemysł środków transportu, 13,9%, oraz przemysł materiałów budowlanych 5,6% i chemiczny 5,6%. Lata 1966/70 powinny przynieść dalsze zmiany struktury gałęziowej na korzyść wymienionych gałęzi przemysłu. Szczegółową charakterystykę zmian w strukturze przemysłu w latach 1949/1965 przedstawia zestawienie na s. 18.

Porównanie liczby zakładów ze stanem zatrudnienia w poszczególnych gałęziach przemysłu nasuwa wniosek, że na terenie województwa wy-

Zmiany w strukturze przemysłu w latach 1949—1965

Gałąź przemysłu	zakłady			zatrudnienie osób		
	1949	1960	1965	1949	1960	1965
Ogółem	1498	3131	3580	48 363	100 529	142 265
wytwarzanie energii elektrycznej	13	17	25	1 285	2 429	2 851
przemysł maszynowy i konstrukcji metalowych	16	22	98	3 084	6 742	12 148
przem. elektrotechn.	4	28	136	1 692	4 092	10 137
„ środ. transp.	5	19	52	7 480	12 454	20 498
„ metalowy	16	192	340	521	4 943	6 978
„ chemiczny	47	85	104	4 693	7 374	10 054
„ gumowy	6	25	44	692	1 511	1 978
„ mater. budowl.	60	331	281	1 369	6 741	6 847
„ szklarski	9	12	52	1 915	2 497	3 253
„ porcelanowo-fajansowy	1	4	2	178	554	698
„ drzewny	76	213	242	2 515	4 740	6 770
„ papierniczy	1	13	22	1 243	3 966	5 254
„ poligraficzny	17	24	26	190	588	769
„ włókienniczy	22	99	140	8 413	10 229	11 847
„ odzieżowy	16	80	109	1 175	4 038	4 335
„ skórzano-obuwn.	23	306	320	783	4 003	4 300
„ spożywczy	1146	1607	1457	10 881	21 034	26 020
inne gałęzie przemysłu	11	52	121	226	2 507	4 393

Źródło: „Rocznik Statystyczny Przemysłu” GUS, 1967.

stępuje duże rozdrobnienie zakładów. W 3580 zakładach przemysłowych w 1965 r. było zatrudnionych:

od 51— 100 osób	w 143 zakładach
od 101— 500 „	w 146 „
od 501—1000 „	w 31 „
od 1001—2000 „	w 16 „
powyżej 2001 „	w 7 „

Występujące rozdrobnienie zakładów z jednej strony związane jest z dużym udziałem przemysłu spożywczego, w którym przeważają zakłady małe, o czym świadczy udział tego przemysłu w ogólnej ilości zakładów, wynoszący ponad 40% przy udziale w zatrudnieniu wynoszącym około 18%. Charakterystyczny dla województwa jest też duży udział i szczególna rola drobnej wytwórczości. Państwowy i spółdzielczy przemysł terenowy jest jednym z bardzo istotnych czynników aktywizacyjnych na większości obszarów województwa.

Uwzględniając powyższe momenty, musimy jednak podkreślić szcze-

gólną aktualność problemów koncentracji i specjalizacji produkcji w województwie, jako niezbędnych elementów do zapewnienia intensyfikacji produkcji przemysłowej, opartej na postępie technicznym i rosnącej wydajności pracy.

C) Warunki socjalno-bytowe ludności. W rezultacie wzrostu zatrudnienia, zwiększania się produkcji przemysłowej, rolniczej i rozwoju innych dziedzin gospodarki następował stały, stopniowy wzrost dochodów ludności. Tylko w latach 1961/65 obroty uspołecznionego handlu detalicznego zwiększyły się o 51,5⁰/₀ do kwoty 16,8 mld zł. W porównaniu do okresu międzywojennego konsumpcja mięsa i tłuszczów osiągnęła poziom ponad 2,5 razy wyższy, spożycie cukru zwiększyło się około 3-krotnie, mydła około 2-krotnie, papieru prawie 3-krotnie. Równocześnie w ciągu ostatnich lat szybko wzrastała sprzedaż towarów przemysłowych trwałego użytku, jak lodówek, telewizorów, motocykli, mebli i innych. Istotnym czynnikiem poprawy warunków bytowych ludności są warunki mieszkaniowe. Duże zniszczenia wojenne i przewaga starej drewnianej zabudowy w większości miast powodowały, że warunki mieszkaniowe ludności w pierwszych latach powojennych były szczególnie trudne. W miarę powstawania nowych możliwości zwiększała się stale ilość budowanych mieszkań w miastach. W latach 1956/60 oddano do użytku w ramach budownictwa uspołecznionego ponad 38 tys. izb mieszkalnych, w następnym 5-leciu ponad 68 tys. izb, a w 5-leciu 1966/70 przewiduje się budowę około 88 tys. izb. Rozwija się również szybko indywidualne budownictwo mieszkaniowe. W rezultacie zmniejsza się stopniowo zagęszczenie izb mieszkalnych. Wskaźnik ten w 1965 r. wynosił 1,6 osoby na izbę. Coraz większą rolę w zaspokajaniu potrzeb mieszkaniowych ludności spełnia spółdzielczość mieszkaniowa.

Równocześnie z rozwojem budownictwa mieszkaniowego następuje stopniowa rozbudowa urządzeń komunalnych miast, a więc wodociągów, urządzeń kanalizacyjnych i innych. Liczba miast i osiedli posiadających sieć wodociągową wzrosła do 43 w 1965 r., a sieć kanalizacyjną do 40. Jednak liczba budynków podłączonych do sieci wodociągowej, która w 1965 r. wynosiła 8246, i do sieci kanalizacyjnej — 4855 budynków, jest nadal niewielka. Dlatego też większa, powszechnie odczuwana poprawa w tej dziedzinie zależy od dalszej rozbudowy urządzeń wodociągowych i kanalizacyjnych w latach 1966/70 i następnych.

Postęp osiągnięty w dziedzinie oświaty charakteryzuje 20-krotny wzrost liczby uczniów szkół zawodowych różnych typów w porównaniu do roku szkolnego 1937/38 oraz rzeczywista powszechność, osiągnięta w zakresie nauczania w szkołach podstawowych. W rezultacie następuje stały wzrost zatrudnienia kadr wykwalifikowanych. W latach 1956/1964 liczba zatrudnionych z wyższym wykształceniem zwiększyła się z 4044

do prawie 11 tys. osób, a ze średnim wykształceniem zawodowym z 11 172 do 28 705 osób. Sytuację w dziedzinie ochrony zdrowia charakteryzuje zwiększenie się liczby lekarzy medycyny z 546 w 1950 roku do 2049 w 1965 r. Wybudowano nowe szpitale w Mławie, Ostrowi Mazowieckiej, Wyszku, Otwocku, Ostrołęce, rozbudowano szpitale w Sierpcu, Żyrardowie, Mińsku Mazowieckim. Podjęto budowę szpitali w Płocku, Grójcu i Wołominie. Stopniowo rozbudowuje się sieć ośrodków zdrowia, których liczba w 1965 r. wynosiła 199.

Duże zaniedbania poprzednich okresów zdołano nadrobić również w upowszechnianiu kultury. Uruchomiono szeroką sieć publicznych bibliotek powszechnych, które dysponowały w 1965 r. prawie 3 mln tomów, sieć kin i innych placówek kulturalnych i oświatowych.

Przytoczono przykładowo niektóre tylko z ważniejszych osiągnięć charakteryzujących przemianę w warunkach socjalno-bytowych ludności. Postęp w tych dziedzinach jest powiązany z całością procesów rozwoju społeczno-gospodarczego województwa. Ich dalsza intensyfikacja tworzyć będzie warunki do coraz bardziej pełnego i wszechstronnego zaspokajania potrzeb socjalno-bytowych ludności.

III. ZADANIA PERSPEKTYWICZNE

Cele, kierunki rozwojowe i konieczne do ich realizacji warunki w okresie perspektywicznym do 1965 r. określa plan regionalny. Prace nad projektem planu regionalnego zapoczątkowane zostały w Regionalnej Dyrekcji Planowania Przestrzennego w latach 1945—1949. Prowadziły je później do 1956 r. zakłady planowania perspektywicznego przy Wojewódzkiej i Stołecznej Komisji Planowania Gospodarczego. W 1962 r. utworzono wspólną dla województwa i Warszawy pracownię planu regionalnego, która doprowadziła do opracowania projektu planu rozwoju regionu warszawskiego, tj. wspólnego, wzajemnie skoordynowanego planu perspektywicznego dla województwa i Warszawy. Prace nad projektem planu regionalnego potwierdziły oczywistą potrzebę kompleksowego rozwiązywania w skali regionu podstawowych problemów, bez czego nie może istnieć harmonijny rozwój tak stolicy, jak i obszarów województwa.

Założenia planu, określające wzajemne związki złożonych procesów społeczno-gospodarczych na obszarze całego regionu i jego podregionów, stwarzają podstawy do dalszego rozwinięcia koordynacji terenowej. Koordynacja terenowa, stanowiąca zwiększające się stale niezwykle ważne zadania władz terenowych, otrzymuje w projekcie planu regionalnego szeroką podbudowę. Na jej podstawie konieczne będzie roz-

winięcie dalszych inicjatyw terenu, zmierzających do kształtowania właściwej struktury przestrzennej województwa, do pełnego wykorzystania jego zasobów naturalnych, należytego bilansowania potrzeb i środków niezbędnych do ich zaspokojenia, do usprawnienia licznych powiązań funkcjonalnych, występujących na obszarze regionu i łączących go z innymi rejonami kraju. Motywem przewodnim planu regionalnego w odniesieniu do województwa jest założenie, że jego rozwój może i powinien być jeszcze szybszy niż dotychczas oraz że może być on bardziej niż dotychczas wszechstronny. Założenie to znajduje uzasadnienie w analizie obecnego stanu zagospodarowania województwa i w analizie jego możliwości rozwojowych w okresie perspektywicznym.

Rozwój każdego regionu zależy przede wszystkim od właściwego wykorzystania posiadanych zasobów. Zalicza się do nich głównie zasoby siły roboczej, zasoby surowcowe oraz możliwości, jakie stwarza istniejący potencjał produkcyjny. Prognoza demograficzna do 1985 r. wykazuje, że w regionie nastąpi znaczny przyrost ludności. Ogólna liczba ludności zwiększy się z 3,7 mln w 1965 r. do 4,3 mln osób. Przyrost ludności województwa w wariantcie bezmigracyjnym wyniesie ok. 650 tys. osób, a stolicy około 20 tys. osób. Zestawienie tych liczb pozwala przypuszczać, że liczba ludności Warszawy w wariantcie bezmigracyjnym zwiększyłaby się nieznacznie. Zatem rozwój ludnościowy Warszawy w perspektywie wiąże się w dużej mierze z migracją ludności do stolicy z województwa i innych regionów kraju.

Dlatego przyjęto założenie, że ilość mieszkańców Warszawy w 1985 r. utrzyma się na poziomie 1500—1600 tys. osób, a migracja ludności do stolicy powinna być ograniczana do niezbędnych rozmiarów, uzasadnionych potrzebami wykorzystania istniejącego potencjału produkcyjnego i usługowego, przy równoczesnym wygospodarowaniu pewnych rezerw zatrudnienia w mieście na drodze deglomeracji. Założenie owo jest zgodne z dążeniami zmierzającymi do szybszej aktywizacji obszarów województwa.

Według danych prognozy demograficznej w okresie perspektywicznym największy będzie przyrost ludności w grupie osób w wieku produkcyjnym, zmniejszy się natomiast nieco udział dzieci i młodzieży. Stopniowo będzie postępował przyrost liczby ludności w wieku poprodukcyjnym. Przyrost ludności do zatrudnienia wyniesie około 345 tys. osób. Przy migracji przewidywanej prognozą liczba ludności czynnej zawodowo na terenie województwa wyniesie ok. 260 tys. osób. Rozmiary zasobów siły roboczej zależą także — jak wiadomo — od zmian w strukturze zatrudnienia, a głównie w istniejących warunkach od zmian w stanie zatrudnienia w rolnictwie. Aktualnie w rolnictwie zatrudnienie wynosi średnio 34 osoby zawodowo czynne na 100 ha użytków rolnych przy

dużym zróżnicowaniu w poszczególnych rejonach. Postęp w mechanizacji produkcji rolniczej i w rozbudowie bazy materiałowo-technicznej rolnictwa pozwala przewidywać szybki wzrost wydajności pracy i uwolnienie pewnych rezerw zatrudnienia. Przy umiarkowanych założeniach zakłada się nieznaczne zmniejszenie zatrudnienia w rolnictwie do około 27 osób na 100 ha użytków rolnych. W rezultacie tego i przy przyjęciu, iż ogólny wskaźnik aktywności zawodowej zwiększy się tylko nieznacznie, zasoby siły roboczej do zatrudnienia poza rolnictwem powiększą się w okresie perspektywicznym o około 400 tys. osób. W zestawieniu ze stanem zatrudnienia w gospodarce uspołecznionej w województwie w 1965 r. oznacza to możliwość podwojenia zatrudnienia w okresie perspektywicznym. Tym samym zatrudnienie może być zasadniczym czynnikiem w dalszej aktywizacji gospodarczej województwa.

Tak sformułowanej tezy nie można jednak traktować w ten sposób, że podstawą rozwoju województwa stanie się szybki wzrost zatrudnienia, a więc przede wszystkim pracochłonne dziedziny wytwórczości i usług. Nie można się godzić z ekstensywnymi metodami gospodarowania, z osiąganiem wzrostu produkcji i usług przede wszystkim na drodze zwiększenia zatrudnienia, a nie podnoszenia wydajności pracy. Takie założenie byłoby nie tylko niesłuszne, ale powodowałoby trudności w dalszej aktywizacji województwa. Zabieganie o niezbędne do dalszej szybkiej aktywizacji środki ze skarbu państwa musi się łączyć z wykazywaniem w życiu codziennym, że zastosowane na terenie województwa nakłady przyniosą wysokie efekty ekonomiczne, powiększą dochód narodowy, przyczynią się do szybkiego rozwoju gospodarki narodowej. A to można osiągnąć tylko przy stosowaniu intensywnych metod gospodarowania. Dlatego zakłada się konieczność zapewnienia wzrostu wydajności pracy w przemyśle średnio rocznie o 4,8⁰%, w budownictwie 2,9⁰% i podobnie w innych działach gospodarki.

Przewidywana duża dynamika zatrudnienia nasuwa pytanie, z rozwojem jakich dziedzin gospodarki należy ją wiązać. Zakłada się w tym względzie konieczność podnoszenia uprzemysłowienia województwa oraz szybki rozwój usług niezbędnych dla poprawy warunków bytowych ludności i rozwoju rolnictwa.

Przewiduje się możliwość osiągnięcia średniego rocznego wzrostu produkcji przemysłowej w wysokości 8,9⁰%, co oznacza wysokie tempo przyrostu produkcji. Podstawowymi kierunkami rozwoju przemysłu przy uwzględnieniu specyficznych warunków województwa powinny być: przemysł rolno-spożywczy i materiałów budowlanych w dostosowaniu do potrzeb całego regionu, przemysł o swobodnych warunkach lokalizacji oraz drobna wytwórczość przy jej lepszym dostosowaniu do potrzeb rynku regionalnego i kooperacji z miejscowym przemysłem. Istotnym czyn-

nikiem są również możliwości rozwijania produkcji przemysłowej w powiązaniu z potrzebami kooperacyjnymi i kierunkami specjalizacji przemysłu Warszawy i powiatów Warszawskiego Okręgu Przemysłowego.

Dla podkreślenia aktualności tego stwierdzenia i poparcia go faktami dość wskazać na dotychczasowe wyniki rozwoju filii warszawskich zakładów przemysłowych na naszym terenie. Na terenie województwa istnieje obecnie 10 filii zakładów warszawskich, zatrudniających łącznie ponad 2 tys. pracowników. W okresie do 1970 r. poza rozbudową istniejących zostanie podjęta budowa dalszych 4 zakładów filialnych, a łączne zatrudnienie wyniesie około 5 tys. osób. Istnieją dalsze możliwości organizowania nowych i przyspieszenia rozwoju istniejących filii w województwie. Wiele zakładów przemysłowych regionu korzysta z dostaw kooperacyjnych zakładów położonych w innych regionach kraju, często w wypadkach, gdy produkcję taką można by z powodzeniem podjąć w regionie, co przyczyniłoby się do obniżenia kosztów transportu i usprawnienia dostaw. Przykładem charakteryzującym ogólnie to zjawisko może być kooperacja Zakładów Mechanicznych „Ursus”. Według danych z 1967 r., z ogólnej wartości dostaw kooperacyjnych dla tych zakładów na region przypada 35%, w tym na województwo zaledwie 9%. Dlatego należy podejmować działanie w kierunku stopniowego porządkowania kooperacji na podstawie planu regionalnego i branżowych programów koncentracji i specjalizacji produkcji oraz rekonstrukcji branż w skali regionu. Programy te, opracowywane przez zjednoczenia i resorty, umożliwiają także pogłębienie analizy możliwości rozwojowych przemysłu w województwie, opartych na znajomości występujących w regionie potrzeb i na preferencji dla rozwoju niektórych gałęzi przemysłu, jak np. przemysłu elektromaszynowego.

Podkreślając potrzeby dalszego uprzemysłowienia województwa i wykorzystania istniejących ku temu warunków, musimy stwierdzić, że rola szczególna rolnictwa, jako podstawowej dziedziny produkcji w gospodarce województwa, powinna być utrzymana. Plan regionalny zmierza w swych założeniach do wyrównywania różnic dzielących wieś mazowiecką w poziomie zainwestowania podstawowego od innych rejonów rolniczych kraju. W zasadzie przewiduje się możliwość pełnej melioracji gruntów wraz z budową określonej liczby zbiorników wodnych, niezbędnych do nawadniania, zakończenia już w przyszłym planie 5-letnim elektryfikacji wsi i tworzenia warunków do większego stosowania energii elektrycznej w pracach gospodarskich. Przewiduje się również osiągnięcie wysokich wskaźników w zakresie mechanizacji prac rolnych i stworzenie pełnej sieci ośrodków usługowych, przystosowanych do potrzeb nowoczesnego rolnictwa. W wyniku tego i dzięki wysokim dostawom środków do produkcji rolnej powstaną warunki do osiągnięcia wydatnego

jej wzrostu. Zgodnie z założeniami planu przyrost tej produkcji średnio rocznie powinien wynosić około 2,5%, tj. do roku 1985 — 64%.

W regionie warszawskim, liczącym 3,7 mln mieszkańców, areal użytków rolnych wynosi 2119 tys. ha, czyli na 1 mieszkańca regionu przypada 0,57 ha. Średni wskaźnik dla kraju użytków rolnych na mieszkańca wynosi 0,6 ha, a więc jest zbliżony. Jeśli się weźmie pod uwagę obszar użytków rolnych, liczbę mieszkańców w regionie oraz aktualny stan produkcji rolnej i przyszłe warunki jej rozwoju, wysuwa się tezę o możliwości osiągnięcia samowystarczalności żywnościowej regionu. Oznacza to, że powinno się dążyć, by wzrost produkcji rolnej w zakresie podstawowych artykułów rolnych mógł pokrywać rosnące potrzeby regionu w związku z przyrostem ludności i zwiększania się spożycia na jednego mieszkańca. Zakłada się przy tym utrzymanie pozycji regionu jako eksportera niektórych rodzajów płodów rolnych, głównie warzyw i owoców. Według bilansów za rok 1965, potrzeby żywnościowe były przez rolnictwo regionu zaspokajane nawet z pewnymi nadwyżkami w zakresie produkcji warzyw, owoców, ziemniaków, mięsa wieprzowego, a także i mleka. Występują natomiast jeszcze pewne niedobory w zakresie mięsa wołowego oraz duże w bilansie zbożowym. Ujemne saldo bilansu zbożowego województwa za 1965 rok wynosiło około 355 tys. ton, a łącznie z Warszawą około 530 tys. ton.

Jako główne kierunki rozwoju rolnictwa zakłada się intensyfikowanie produkcji zbóż i hodowli bydła. W związku z przyrostem liczby ludności i oczekiwanymi zmianami w strukturze spożycia niezbędne będzie zapewnienie dalszego szybkiego wzrostu produkcji mięsa, mleka oraz warzyw i owoców przy jednoczesnym przetwarzaniu i uszlachetnianiu tej produkcji, przedłużaniu sezonu dostaw i zwiększaniu upraw szklarniowych. Zabezpieczenie założonego rozwoju rolnictwa następować będzie w drodze dalszego zwiększenia dostaw środków do produkcji rolnej, m. in. nawozów, do poziomu około 300 kg czystego składnika na 1 ha wobec 64 kg w latach 1966/1967 oraz w drodze dużego programu inwestycyjnego w rolnictwie.

Do spraw o zasadniczym znaczeniu dla intensyfikacji produkcji rolnej, zgodnie z kierunkami przewidywanymi, należą również zagadnienia rejonizacji produkcji, problemy dotyczące racjonalnego wykorzystania ziemi oraz inwestycji własnych rolników. Prace nad rejonizacją prowadzi się w województwie od wielu lat. Zmierzają one do pogłębienia jej specjalizacji w poszczególnych podregionach w powiązaniu z ośrodkami konsumpcji oraz z przemysłem rolno-spożywczym. Prace nad rejonizacją powinny być rozwinięte szerzej w poszczególnych powiatach. Problem racjonalnego wykorzystania ziemi wiąże się z działaniem w kierunku intensyfikacji produkcji rolnej przez gospodarstwa rolne źle wy-

korzystujące swoje możliwości produkcyjne, oraz z ochroną użytków rolnych przez zapobieganie ich nieuzasadnionemu wykorzystywaniu dla celów nierolniczych.

Badania ankietowe poziomu produkcji rolnej wykazały, że około 10% obszaru użytków rolnych województwa stanowią gospodarstwa, których właściciele nie zapewniają z różnych przyczyn racjonalnego wykorzystania ziemi i osiągnięcia przeciętnego poziomu produkcji, na jaki pozwalają obecne warunki. Ten stan rzeczy wymaga zapewnienia pomocy agronomicznej, niekiedy kredytowej i materiałowej, oraz rozwinięcia stałej kontroli nad tymi gospodarstwami, by, gdzie się da, umożliwić im osiągnięcie wyższego poziomu produkcyjnego. W stosunku do znacznej części gospodarstw niezbędne będzie jednak wykorzystanie możliwości przejmowania ziemi do zagospodarowania przez państwowe gospodarstwa rolne i inne jednostki, przy zabezpieczeniu właścicielom przewidzianej rekompensaty w postaci renty. Z zapewnieniem lepszych warunków racjonalnego wykorzystania ziemi i gospodarowania wiąże się również problem komasacji gruntów.

Rozwój budownictwa i nasilanie się procesów urbanizacyjnych powoduje, że zwiększa się stale ilość ziemi wyłączonej spod użytkowania rolniczego. Plan regionalny wysuwa w tym zakresie trzy postulaty, a mianowicie: konieczność opanowania żywiłowej urbanizacji wsi podwarszawskiej, koncentrowanie budownictwa usługowego dla wsi w ustalonych w planie ośrodkach w liczbie ok. 650 i stopniowe koncentrowanie budownictwa indywidualnego. Zagadnienia te wiążą się ściśle z proponowanymi założeniami dotyczącymi kształtowania się struktury przestrzennej regionu w ogóle, a zwłaszcza miejskiej i wiejskiej sieci osiedleńczej. Istniejący układ sieci miejskiej ma tę zasadniczą wadę, że brak jest w nim w odpowiednim oddaleniu od Warszawy większych ośrodków miejskich poza Płockiem, które stanowiłyby na tyle silne ośrodki podregionalne, że zdolne byłyby wchłaniać nadwyżki siły roboczej w skali podregionu i zabezpieczać obsługę podregionu w wielu dziedzinach życia. Znaczenie tego problemu i jego waga stają się widoczne na tle prognozy demograficznej. Wynika z niej, że przyrost ludności województwa w okresie do 1985 r., po uwzględnieniu migracji, wyniesie ogółem około 450 tys. osób. Zakłada się, że w perspektywie nie nastąpi znaczne zwiększenie liczby mieszkańców wsi. Zatem przyrost ludności wpłynie na powiększenie się liczby mieszkańców miast.

W 1965 r. istniało w województwie 69 miast i osiedli z ogólną liczbą około 800 tys. mieszkańców. W perspektywie należy liczyć się więc ze zwiększeniem liczby ludności miejskiej w granicach 65—70%. W celu stworzenia korzystnego układu przestrzennego, niezbędnego dla rozwoju województwa, należałoby dążyć do pewnej koncentracji. Badania wy-

kazują możliwości koncentracji około 200 tys., a więc około 40% ogólnego przyrostu ludności miejskiej, w miastach stanowiących ośrodki podregionalne województwa, a więc w Płocku, Ostrołęce, Siedlcach i Ciechanowie. Pozostały przyrost ludności miejskiej powinien następować przede wszystkim w miastach powiatowych, niektórych miastach niepowiatowych o szczególnie korzystnych warunkach lokalizacyjnych i w pewnym zakresie w pozostałych małych miastach i osiedlach, głównie w tych, gdzie istnieje możliwość rozwoju usług dla zaplecza rolniczego i rozwoju drobnej wytwórczości.

Należy nadmienić, że problem układu sieci osadniczej miejskiej jest najbardziej kontrowersyjny. Argumenty i propozycje w tej sprawie są niekiedy krańcowo różne: jedne zakładają konieczność jeszcze większej koncentracji ludności w wymienionych ośrodkach podregionalnych, inne kwestionują celowość silnego rozwoju ośrodków podregionalnych w województwie, a zakładają raczej większą migrację ludności z województwa do ośrodków w innych rejonach kraju czy wreszcie sugerują silnie zurbanizowany układ pasmowy, ciągnący się od Warszawy do Płocka.

Najsłuszniejsze wydaje się założenie przewidujące rozwój miast podregionalnych, co w perspektywie wytworzy wokół Warszawy w odległości około 100 km pierścień silniejszych ośrodków, zmieniających zasadniczo na korzyść obecną strukturę przestrzenną regionu. Równocześnie wskazane jest wzmocnienie miast powiatowych, z których obecnie tylko 12 ma więcej niż po 15 tys. mieszkańców.

Można zakładać, że zrealizowanie przewidywanych zadań w zakresie rozwoju miast powinno mieć zasadnicze znaczenie dla ogólnej aktywizacji gospodarczej podregionów płockiego, ciechanowskiego, ostrołęckiego i siedleckiego. Natomiast sytuacja w podregionie warszawskim, a więc w powiatach położonych bezpośrednio wokół stolicy, kształtuje się odmiennie. Głównym problemem jest tutaj wykorzystanie istniejącego potencjału produkcyjnego, jego modernizacja, budowa zakładów niezbędnych do zachowania odpowiedniej struktury zatrudnienia w celu zapewnienia pracy dla kobiet, inwalidów — zakładów świadczących usługi dla ludności i pracujących na rzecz zaplecza rolniczego. Na części tego obszaru, a mianowicie na terenach określanych jako należące do Warszawskiego Zespołu Miejskiego, na czoło wysuwają się zagadnienia dotyczące uporządkowania związku tych obszarów z Warszawą, problemy gospodarki mieszkaniowej i komunalnej, komunikacji oraz poziomu usług dla ludności.

W dążeniu do stabilizacji ilości dojeżdżających do pracy w Warszawie, z uwagi na uciążliwość i koszty społeczne dojazdów oraz utrzymanie w stosunku do tego obszaru zakazów lokalizacji nowych zakładów produkcyjnych, nie związanych z miejscowymi potrzebami, przewiduje

się, że przyrost ludności powinien wynikać tu przede wszystkim z przyrostu naturalnego, a występująca w ubiegłych latach duża migracja ludności z zewnątrz do powiatów WZM powinna być ograniczana do uzasadnionych gospodarczo i społecznie rozmiarów. Wysuwa się niekiedy propozycje, by wobec znacznego stopnia zurbanizowania niektórych obszarów miejskich tego rejonu przewidzieć w perspektywie tworzenie nowych miast w WZM. Przy założeniu, że w każdej regule są wyjątki i jeśli się weźmie pod uwagę obecny słaby jeszcze stan zabudowy istniejących miast w WZM oraz niski stopień ich wyposażenia w niezbędne urządzenia miejskie, wydaje się, że przede wszystkim należy generalnie uporządkować istniejące miasta WZM, a nie tworzyć nowe miasta i rozpraszać zabudowę na nowe jednostki osiedleńcze na terenach wiejskich.

Dokonane analizy wykazują, że na terenach wiejskich tego obszaru zamieszkuje obecnie kilkadziesiąt tysięcy ludności nierolniczej, co stanowi około 40% ogólnej liczby mieszkańców wsi podwarszawskiej. Jeśli by procesy urbanizacji wsi podwarszawskiej przebiegały nadal żywiłowo, liczba ludności nierolniczej w okresie do 1985 r. uległaby podwojeniu. Świadczy o tym fakt, że w latach 1961—1965 około 30% ogólnej liczby budynków mieszkalnych, wybudowanych na wsi w województwie, powstało w powiatach WZM, w których zamieszkuje zaledwie 9% ludności rolniczej województwa. Dalsza silna urbanizacja wsi WZM nie leży ani w interesie ludności nierolniczej, dla której osiedlanie się na terenach wiejskich powoduje wiele określonych trudności, ani w interesie społecznym, w wyniku bowiem żywiłowej urbanizacji narastają problemy trudne do rozwiązania przy tak rozproszonej zabudowie, a ponadto marnotrawi się wiele gruntów, nadających się do rozwijania intensywnej produkcji rolnej. Kierunek podstawowy działania powinien polegać na zapewnieniu ludności nierolniczej, nie związanej z wsią, warunków do osiedlania się w miastach WZM przy wykorzystaniu istniejących tu terenów budowlanych zarówno pod wysokie budownictwo, jak i pod budowę domków jednorodzinnych.

Odpowiednio do założonych przekształceń w zakresie urbanizacji i rozwoju gospodarczego województwa przewiduje się przebudowę układu komunikacyjnego. W koncepcjach tych uwzględnia się również powiązanie regionu z krajem, a także odpowiedni przebieg międzynarodowych tras komunikacyjnych. Istotna jest również budowa projektowanych obwodnic wokół Warszawy w celu usprawnienia ruchu drogowego w warszawskim węźle komunikacyjnym. Narastający proces motoryzacji wymaga również generalnej rekonstrukcji układu komunikacyjnego i systemu transportu.

Aby odnotować i podkreślić ich ważność w zapewnieniu warunków rozwoju regionu, należy wskazać na rosnące znaczenie problemów go-

spodarki wodnej. Postuluje się konieczność realizacji takich przedsięwzięć, jak przerzuty wody z jezior mazurskich do celów nawodnienia obszarów rolnych, budowę zbiorników związanych z melioracjami, a także z zaopatrzeniem miast w wodę, budowę stopni wodnych na Wiśle — w Wyszogrodzie i Łomnej, zbiornika na Bugu w rejonie Mielnika, w powiązaniu z regulacją tej rzeki.

Realizacja zadań dotyczących aktywizacji gospodarczej i zmian struktury przestrzennej powinna stworzyć podstawy do dalszej poprawy warunków bytowych ludności. W dążeniu do zapewnienia warunków pełnego rozwiązania problemu mieszkaniowego przyjęto za podstawę wyliczeń zużycie zasobów mieszkaniowych, zmiany w liczbie mieszkańców oraz zasadę, iż konieczne jest zapewnienie samodzielnego mieszkania dla każdej rodziny. Wynika stąd potrzeba budowy w miastach ok. 285 tys. mieszkań o 780 tys. izb. Dla porównania warto przypomnieć, że w bieżącym planie 5-letnim w województwie wybudowanych zostanie, zgodnie z ustaleniami planu, 127 tys. izb mieszkalnych typu miejskiego, w tym 88 tys. w ramach budownictwa uspołecznionego.

Analiza potrzeb mieszkaniowych ludności na wsi wskazuje na konieczność zapewnienia warunków do budowy około 193 tys. mieszkań. W budownictwie wiejskim, podobnie jak w miastach, wobec niskiego standardu i słabego stanu technicznego zabudowy należy liczyć się z potrzebą wymiany znacznej części istniejących zasobów. Jeśli się weźmie pod uwagę te potrzeby oraz zadania wynikające z wymagań rozwoju rolnictwa, szacuje się, że w okresie do 1985 r. powinno się zapewnić warunki do budowy na wsi ok. 320 tys. budynków, w tym 120 tys. mieszkalnych. W latach 1957—1966 wybudowano na wsi 108,5 tys. budynków, w tym 41,7 tys. mieszkalnych i 3 tys. mieszkaniowo-gospodarczych. Ta skala problemu określa jego zasadnicze znaczenie w planach rozwojowych województwa.

W rozwoju usług dla ludności przyjmuje się szacunek potrzeb wymagających 5,5-krotnego wzrostu. Będzie to wymagało intensywnej rozbudowy sieci jednostek uspołecznionych, przygotowanych do wykonywania w danym rejonie niezbędnego asortymentu usług. W usługach z zakresu gospodarki komunalnej zakłada się zabezpieczenie wody z ujęć komunalnych dla około 75% lokali miejskich i możliwość korzystania z urządzeń kanalizacyjnych dla około 60%, tj. dla skoncentrowanej zabudowy miejskiej, duży rozwój gazyfikacji przewodowej i bezprzewodowej oraz uciepłownienie centralnego ogrzewania miast podregionalnych, tj. Płocka, Ciechanowa, Ostrołęki i Siedlec. Należy przy tym skoncentrować nakłady i tak zorganizować kolejność prac, by przede wszystkim rozwiązać potrzeby ośrodków podregionalnych i miast silniej inwestowanych, gdzie są duże możliwości poprawy efektów inwestycyjnych w drodze koordynacji

terenowej, kojarzenia środków i wyboru najkorzystniejszych rozwiązań technicznych.

Poprawę usług lecznictwa zamkniętego i otwartego zapewnić powinno zwiększenie ilości łóżek w szpitalach do 58 na 10 tys. mieszkańców wobec 30 obecnie i rozbudowa sieci ośrodków zdrowia i przychodni do stanu, w którym na jeden ośrodek zdrowia przypadać będzie średnio 5—6 tys. mieszkańców wobec 8—9 tys. w 1965 r.

Dalszych pogłębionych badań wymaga problem opieki społecznej, zwłaszcza nad ludźmi starymi. Prognoza wykazuje, że w 1985 r. liczba osób w wieku: mężczyźni powyżej 65 lat i kobiety powyżej 60 lat będzie wynosiła około 360 tys. osób wobec 252 tys. w 1965 r.

Problemem, który narasta i uzyskuje jednocześnie coraz większe znaczenie społeczne, a także gospodarcze w sensie czynnika aktywizującego, staje się w województwie rozwój wypoczynku i turystyki. Przeprowadzone w trakcie prac nad planem regionalnym badania wykazały konieczność liczenia się z tym, że ilość korzystających z jednorazowego wypoczynku świątecznego zwiększy się z 500 tys. osób do 1100 tys. osób, a ze zorganizowanego wypoczynku okresowego — z 150 tys. do 350 tys. osób. Wymagać to będzie stopniowego zagospodarowywania terenów turystycznych i stopniowego rozbudowywania oraz usprawniania pracy jednostek koordynacyjnych i organizujących rozwój tej dziedziny życia społeczno-gospodarczego przyłączeniu środków finansowych Warszawy i województwa.

Przedstawiony w zarysie program przebudowy gospodarki województwa oraz poprawy warunków bytowych ludności wymaga utrzymania silnego tempa wzrostu nakładów inwestycyjnych. Według szacunków projektu planu regionalnego zakłada się roczny średni wzrost nakładów inwestycyjnych o 6,9% w okresie do 1985 r. Odpowiednio do tych założeń muszą być rozbudowywane moce produkcyjne przedsiębiorstw budowlanych, uwzględniające zarówno obszary nasilenia inwestycji, jak i zapotrzebowanie na poszczególne rodzaje robót. Średni roczny wzrost mocy produkcyjnych wykonawstwa powinien wg przedstawionych założeń wynosić 6,6% z tym, że w pierwszych latach z uwagi na duży niedobór mocy przerobowej wzrost ten powinien być znacznie szybszy. Rozwój budownictwa powinien uwzględnić zarówno wymagania wzrostu ilościowego, jak i założenia wzrostu wydajności pracy, a więc szerokie wprowadzenie nowych technologii i związanego z tym uprzemysławiania budownictwa, lepszego zainwestowania zaplecza technicznego przedsiębiorstw, ich usprzętowania oraz udoskonalenia metod organizacji i zarządzania. Niezbędna jest również szybka rozbudowa przemysłu materiałów budowlanych.

Najważniejszym czynnikiem dla zapewnienia korzystnych warunków perspektywicznego rozwoju są kadry. Przewiduje się znaczne zwiększenie szkolenia zawodowego na poziomie zasadniczym i średnim technicznym dla wszystkich działów gospodarki. Liczba uczniów szkół zawodowych różnych typów powiększy się o 55%. Jak wykazuje doświadczenie, ogólnowojewódzkie bilanse, zgodne wewnątrznie, nie zawsze stanowią wystarczającą podstawę do kształtowania sieci i kierunków szkolnictwa zawodowego w dostosowaniu do potrzeb rozwoju gospodarczego poszczególnych rejonów i powiatów. Dopływ kadr z wykształceniem wyższym powinien być zapewniony głównie przez uczelnie warszawskie oraz przez rozwój ich filii na terenie województwa.

*

Przedstawiony zarys kierunków rozwojowych województwa w okresie perspektywicznym ma z jednej strony charakter postulatywny, z drugiej zaś charakter pewnych dyspozycji i wytycznych, odnoszących się głównie do zasad przestrzennego gospodarowania na obszarze województwa.

Postulatywny charakter części wniosków znajduje uzasadnienie w analizie dotychczasowego rozwoju obszarów województwa i poziomu ich zagospodarowania, w ocenie występujących tendencji rozwojowych. Nie są zaś przesądzone ostatecznie środki i nakłady, jakie będzie można zastosować, aby osiągnąć postulowane cele. Zależać to będzie od wielu czynników, wśród których niebagatelne znaczenie będzie miała rosnąca intensywność gospodarowania mieszkańców regionu oraz ich inicjatywa w podnoszeniu efektywności nakładów¹.

SUMMARY

1. ensure to the Warsaw Region the speediest possible rate of socio-economic evolution, so as to do away with the manifold disproportions which have accumulated in historical times but under present-day conditions are out of date, and by which the Warsaw Voivodeship differs from many other regions of Poland;

2. intensify the socio-economic coordination of the individual parts of the

¹ Uchwała Rady Ministrów PRL nr 239/68 z dnia 24 lipca 1968 r. w sprawie podstawowych elementów ogólnego planu regionalnego m. st. Warszawy i woj. warszawskiego do 1985 r. została podjęta i uchwalona już po napisaniu niniejszego artykułu. Z uwagi na to, że wymieniona uchwała ustala wszechstronnie kierunki społeczno-gospodarczego rozwoju regionu warszawskiego — jej postanowienia wraz z omówieniem zasad zagospodarowania regionu w okresie perspektywicznym redakcja „Rocznika Mazowieckiego” postanowiła zamieścić w formie odrębnego artykułu w następnym (3) tomie „Rocznika” (przyp. red.).

voivodeship, combined with an effort to vivify economically those of its subregions which up to now are the most retarded;

3. put in order the manifold interrelations between the Warsaw Voivodeship and the capital city, in order to further the evolution of the Warsaw Region as a whole.

The lands situated within the administrative boundaries of Warsaw Voivodeship are mostly part of historical Mazovia and Podlasie. It was the concurrence of a variety of factors that caused the evolutionary possibilities for this part of Poland to be extremely contrasted. More than in other parts of Poland, here many circumstances contributed to retard the socio-economic evolution and to create disproportions in the principal domains of the voivodeship's economy — disproportions which continue to this day. Apart from the heavy losses in movable property and in real estate suffered during numerous hostile activities of the 19th and the 20th centuries, among the obstacles encountered were in the first place the policies of the Russian and German partition powers who were interested in keeping the region surrounding the Polish capital at a low level of economic development. The period between the two World Wars, from 1918 to 1939, failed to hasten progress in the economic advance of Mazovia and Podlasie; in many domains of agriculture, industry and building trade there was even a setback, compared with the years before the First World War. In agriculture, for instance, typical were low-yield crops of the basic produce and only a slight advance in animal husbandry.

In the time from 1945 to 1966 the socio-economic evolution of Warsaw Voivodeship kept its course on the background of the profound changes involved in the introduction of socio-economic reforms, the realization of the tasks of socialized industrialization, and in the formation of a new basis of agricultural routine in matters of equipment and working methods. This went hand in hand with an impetuous advance of general education and culture, and a gradual yet steady improvement of the living conditions of the population, as is indicated by the continuous increase in national income and the application of socially equitable rules in the division of this income. With these improvements as basis, it became possible to evolve measures towards formulating the principles of a regional policy intended to lay out the trend for the evolution of the Warsaw Region, founded on the knowledge of its specific wants and feasibilities. The rules laid down by the government in this respect are intended to:

An exponent of these proposed improvements has been, in the first place, the rate of progress achieved. Between 1945 and 1965 the rate of evolution has been higher for Mazovia and Podlasie than the all-Poland mean. Proof is the dynamics of the investments made, the increase in employment in both State-owned and cooperative institutions, and the overall results attained by the increased share of the voivodeship in Poland's industrial production. However, within the limits of the relatively short post-war years it was out of the question to make good the disproportions accumulated during the 19th and the first half of the 20th centuries. Of necessity these disparities will have to be eliminated gradually, limited to a scale commensurate with the specific local conditions of the geographic and socio-economic environment. By locating a number of new industrial plants in the principal towns of the voivodeship which, at the same time, are centres of individual regions, there was initiated the process of creating new industrial centres within the limits of the Warsaw Voivodeship. Thus an important industrial centre was established at Płock; also raised were the industrial services rendered by

towns like Ostrołęka, Siedlce and Ciechanów, each of which is expected to become the focal centre of certain regions of the voivodeship. For checking any further excessive trends of territorial concentration in Warsaw's industrial region, efforts were started in 1965 towards deglomerating the capital city. In carrying out this aim, certain kinds of industrial production were transferred into the area of the voivodeship, especially into parts most urgently requiring some sort of economic backing. This action goes hand in hand with an intensified effort of improving agricultural production by means of adequate financial assignments and by adjusting the means of agricultural production to the local requirements of the newly developing industrial combines.

For the future it is hoped to attain in the voivodeship a mean increase in industrial production of some 9% — a remarkably high target. Of course, the basic trend of industrial evolution should involve agricultural produce and its conversion into foodstuff on an industrial scale, as well as the production of building material — all intended to fill the demands of the Warsaw Region. Apart from this, Warsaw Voivodeship plans to expand that part of its industries which do not require any hinterland supplying the raw material needed, as well as to back any kind of small-scale output of industrial goods produced by minor enterprises. Also to be promoted are certain minor industries meant to cooperate with basic industries of Warsaw and its nearest vicinity. Above and on top of all this, there is bound to develop in the voivodeship a network of branch establishments of the Warsaw industries, to be located particularly in those towns where there is a larger surplus of man power and where the population increases rapidly.

Apart from this evolution of industry there is felt the necessity of a further expansion of agriculture as the basic domain of production. The near future is expected to complete the improvement of all tillable land, to bring the construction of a definite number of storage basins indispensable for irrigation purposes, to attain a high degree of mechanization of agricultural work, and to create a comprehensive network of service centres meeting the requirements of modern methods in agriculture. This should increase agricultural production of the basic crops needed for covering the growing demand of the Warsaw Region in connection with its growing population. It is also hoped to uphold the part Warsaw Voivodeship has been playing so far as one of the principal sources exporting root crops and fruit, especially into the industrial regions of the southern part of Poland.

In 1965, Warsaw Voivodeship had 69 towns and settlements with a total population of some 800 000. In order to create a favourable spatial pattern a certain concentration is foreseen in further urban development. Supra-regional centres accounting for some 100 000 inhabitants each are intended to fashion a ring of vigorous satellite towns at an outer boundary of some 100 km from Warsaw. This new urban system would take over a variety of economic, cultural and social activities, transferring upon Warsaw Voivodeship functions which up to now have been discharged by the city of Warsaw.